

БОЛАЛАРНИНГ ОҒЗАКИ НУТҚИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ

Қутлиева Д.М

Туркистон янги инновациялар университети магистранти. Ўзбекистон

Аннотация: мазкур мақолада мактабгача таълим ташкилотлари тарбияланувчиларининг психофизиологик ва индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда уларда оғзаки нутқини ривожлантиришга таъсир кўрсатувчи омиллар мазмуни ёритилган.

Калит сўзлар: тарбияланувчи, ривожланиш, фаолият, хусусият, нутқ, таъсир, омил, шарт-шароит.

FACTORS IN CHILDREN'S ORAL SPEECH DEVELOPMENT

Qutlieva D.M.

Turkistan New Innovation University. Uzbekistan

Abstract: this article describes the content of factors influencing the development of oral speech of children of preschool educational organizations, taking into account the psychophysiological and individual characteristics of children.

Key words: pupil, development, activity, characteristics, speech, influence, factor, conditions.

Yangilanayotgan O‘zbekistonda barcha sohalar kabi ta’lim tizimida ham izchillik bilan amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida jahondagi rivojlangan mamlakatlar qatoridan o‘rin olishga xizmat qiladigan raqobatbardosh kadrlar va mutaxassislarni tayyorlash imkoniyatlari yuzaga keldi.

Uzluksiz ta’lim tizimining dastlabki va asosiy bo‘g‘ini bo‘lgan maktabgacha ta’lim va tarbiya tizimini rivojlantirish, o‘quv-tarbiya samaradorligini oshirish bo‘yicha kechiktirib bo‘lmas vazifalar o‘z navbatida mamlakatimiz rahbari Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoevning shaxsan e’tibori va nazoratida ekanligi bizning oldimizga ushbu sohani yanada rivojlantirish bo‘yicha tegishli vazifalarni qo‘yadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” to‘g‘risidagi PQ-4312-son qarorida Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari sifatida quyidagilar belgilangan:

maktabgacha ta’lim sohasidagi me‘yoriy-huquqiy bazani yanada takomillashtirish;

maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish;

bolalarni sifatli maktabgacha ta’lim bilan qamrab olish ko‘lamini oshirish, undan teng foydalanishi imkoniyatlarini ta’minlash, mazkur sohada davlat-xususiy sherikchilikni rivojlantirish;

maktabgacha ta’lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg‘or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish.¹

¹ <https://lex.uz/docs/4327235>

Ushbu qarorda belgilangan ustuvor yoʻnalishlardan maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish jarayonida tarbiyalanuvchilarning ogʻzaki nutqini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha taʼlim sohasida turli innovatsion metodik tavsiyalar va muammoli taʼlim vositalariga tayangan holda bolalarni mustaqil fikrlashga oʻrgatish, ogʻzaki nutqini oʻstirish, ularni kitobxonlikka jalb etish orqali ularda milliy, madaniy-tarixiy qadriyatlarga nisbatan qiziqish uygʻotish kun tartibidagi muhim masalalardan sanaladi.

Shuningdek, bolalar adabiyoti namunalardagi matnlar asosida bolalarning adabiy talaffuzlarini iboralar orqali shakllantirish birinchi masala boʻlsa, shu asosda bolalarning savodxonligini taʼminlash, soʻz boyligi zahirasini boyitish ham dolzarb muammolar sirasiga kiradi. Tajriba sinov natijalari asosida olib borilgan xulosalarga koʻra, yuqorida nazarda tutilgan pedagogik tajriba keyinchalik bolalarning mustaqil fikrlash koʻnikmalarini rivojlantirishda katta yordam beradi.

Maʼlumki, maktabgacha taʼlim tashkilotlarining maktabga tayyorlov guruhlarida bolalarning ogʻzaki nutqini oʻstirish, soʻz boyligini oshirish, lugʻat boyligini yangilash, ularni kitobxonlikka jalb etish faqatgina badiiy adabiyot namunalari, bolalar adabiyoti namunalari bilan amalga oshishi biroz mushkul.

Chunki bolalarning tafakkurini shakllantirishda turli adabiyotlar tarkibida qoʻllangan iboralar maʼnosini tushuntirish, izohlash yuqori samara beradi. Tayyorlov guruhlarida bolalarni kitobxonlikka jalb etishda MTTlarda faoliyat olib boradigan tarbiyachi, pedagog, psixologlarning bilim darajasini, malaka tajribasini, maʼnaviy-maʼrifiy darajasini inobatga olish muhim taʼlimiy ahamiyatga ega. Chunki ularning tajribasi bolalarning nutqini oʻstirishda, shu orqali ularni kitobxonlikka jalb etishda, barcha guruh uchun uzviylik va uzluksizlik tamoyillarini inobatga olishda ahamiyatlidir.

Shuningdek, 6-7 yoshli bolalarning nutqini oʻstirishda ularning individual hamda psixofiziologik xususiyatlarini ham hisobga olish muhimdir.

Bola hayotining bu davrida undagi harakatlar koʻlami kengayadi va aniqlashadi, uning jismida harakatlarning oʻzaro moslashuvi boshlanadi. 6-7 yoshli bolalar oʻzini idora qilish va oʻz harakatlarini nazorat qilish imkoniyatiga ega boʻla boshlaydi. Bu yoshdagi oʻgʻil bolalarda mustaqil faoliyat koʻrsatish, tashabbuskorlik rivojlanadi hamda kattalar fikrini tinglash ishtiyoqi shakllanadi. Bu davrda bolaning boʻyi 120 sm ga etadi. ogʻirligi 22-24 kg boʻladi. Bu yoshda bola chiniqadi, qiziquvchan boʻladi, oʻz salomatligini nazorat qila oladi. Uning idrok kuchi va tafakkuri jadal rivojlanadi, moddiy borliqni bilishga intila boshlaydi. Bolalarda gigienik malakalar shakllana boradi. Ularning yuragi chaqaloq yuragiga nisbatan 4-5 barobar kattalashgan, biroq muskullari hali etarli darajada mustahkamlanmagan boʻladi. Olti yoshga etganda miya poʻstlogʻining asab katakchalari rivojlanib, ogʻirligi va tashqi koʻrinishidan kattalarnikiga

yaqinlashadi. Shuning uchun ham bolaning asablariga juda ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish talab etiladi. Uning talaffuzi aniq, nutqi ravon bo'lishini ta'minlash kerak. Bolaning bu faoliyatida nuqson bo'lgan taqdirda uning oldini olish choralari ko'rish lozim. Bu yoshdagi bolalarning so'z boyligining rivojlanishiga alohida e'tibor berish lozim. Ularning nutqidagi so'zlar bolaning fikr ifodalash ehtiyojlarini to'la qondirishi kerak. Bu davrda bolalarning matematik tafakkuri, hisoblash ko'nikmalari rivojlanishi lozim. Bola nutqining rivojlanishiga ikkita asosiy omil ta'sir qiladi:

Biologik omil. Agar bola tug'ilish vaqtida qiyinchilik yuzaga kelgan bo'lsa, nutq rivojlanishining buzilishi ehtimoli ancha yuqori bo'ladi: rivojlanishning kechikishi, gipoksiya, homiladorlik davrida onaning yuqumli kasalliklarga chalinishi. Hayotning birinchi yillarida bolaning o'zi chalingan kasalliklar ham nutqqa ta'sir qilishi mumkin. Bunday holda, nutq qobiliyatini rivojlantirish ota-onalar, nevrolog va logopedning yaxshi muvofiqlashtirilgan ishi bilan samarali bo'ladi, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi bilan muloqot foydali bo'ladi.

Ijtimoiy-psixologik omil. Maktabgacha yoshdagi bolaning nutqini rivojlantirishning ikkinchi muhim jihati - bu uydagi muhit, ota-onalar va tengdoshlar bilan muloqot. Odatda, nutqida kechikish bo'lgan bolalar bilan ota-onalar deyarli gaplashmagan bo'ladilar. Bola arofidagi odamlar bilan qanchalik ko'p muloqot qilsa, suhbatlashsa, to'g'ri so'zlarni tanlashni o'rgansa va unga qaratilgan nutqni tushunishga harakat qilsa, u nutq qobiliyatini tezroq va to'liq o'zlashtiradi.

Nutq ko'nikmalarini rivojlantirish maktabgacha yoshdagi bola uchun muhim jarayondir. Farzandingiz qanchalik rivojlanganligini bilish uchun siz o'zingiz test qilishingiz mumkin. Bolangizdan bugun sodir bo'lgan voqealarni hikoya qilib aytib berishini yoki ertak yaratishini so'rang. Gaplarning o'zaro bog'langanligiga, so'z shakllaridagi so'zlarning to'g'ri qo'llanganligiga e'tibor bering.

Quyidagi nutq muammolari ko'plab maktabgacha yoshdagi bolalar uchun xosdir:

Vaziyatli nutq. Bolaning talablariga qarab qisqa jumlar tuzish (masalan, "menga qo'g'irchoq bering", "chanqadim") 2-3 yoshli bola uchun norma hisoblanadi. Ammo keyinchalik bolalar asta-sekin so'z boyligini oshiradilar. Ko'pincha bu shunday qizg'in sodir bo'ladiki, 5 yoshga kelib, maktabgacha yoshdagi bolalar kattalar bilan deyarli teng ravishda gaplasha oladilar. Agar 4 yoshdan oshgan bola batafsil, to'g'ri jumlani tuza olmasa, bu mutaxassislariga murojaat qilish uchun etarli sabab bo'la oladi.

Noto'g'ri nutq, kam so'z boyligi. 5 yoshga kelib, bolaning so'z boyligi 2500-3000 so'zga ega bo'lsa, 7 yoshga kelib, so'z boyligi yana 500 ta so'zga ko'payadi. Bu yoshda bolalar osonlik bilan iboralar tuza oladilar shu jumladan, mavhum mavzularda ham kattalar bilan suhbatlasha oladilar.

Slang. Parazit so'zlar, adabiy bo'lmagan iboralar - bolalar o'z nutqida tashqi dunyoda eshitgan so'zlarni ishlatadilar. Va hattoki, oilada hech kim so'zlashuv va idiomalar tilida gapirmasa ham ("yaxshi", "mashina", "go'yo"), bola televizor tomosha qilayotganda yoki kompyuter o'yinini o'ynaganida ularni "esdab saqlab qolishi" mumkin. Yechim qanday? Kamroq televizor va kompyuter o'yinlarini

o'ynab, ko'proq samimiy Suhbatlar tashkillashtirish kerak. Ammo bola tomonidan sodda tarzda baland ovozda aytilgan "noto'g'ri" "ishlatilgan" so'z uchun jazolashning hojati yo'q: nima uchun bunday so'zlarni aytmaslik kerakligini va ular muloqotga qanday ma'no berishini tushuntirish yaxshiroqdir.

Muloqotni to'g'ri tashkil eta olmaslik. Savol oddiy va aniq tuzilishi kerak - bu javobga mos, qisqa yoki aniq bo'lishi nazarda tutiladi. Agar maktabgacha yoshdagi bola savol va javoblarni shakllantirishda qiynalsa, u bilan muloqot qilish qiyin bo'ladi.

Monologdagi qiyinchiliklar. Shuningdek, berilgan mavzu bo'yicha monolog o'tkazish va matnni qayta aytib berishni o'rgatish kerak. 4 yoshgacha bo'lgan o'rtacha maktabgacha yoshdagi bolalar bu ko'nikmalarga muhtoj emas - ular kundalik hayotda unchalik talab qilinmaydi. Ammo 5-7 yoshli bolalar uchun hikoyani izchil aytib berish va ertakni takrorlash qobiliyati rivojlangan bo'lishi zarur, aks holda ular maktabda o'qishlarida qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.

Bahs keltira olmaslik. o'z fikrini asoslab berish, chiqarilgan xulosalarni asoslash qobiliyati o'quvchi uchun murakkab, ammo muhimdir; maktabgacha yoshdagi bolalarda bu ko'nikmaning yo'qligi nutqida kamchiliklar keltirib chiqarishi va bolaning rivojlanishiga ta'sir qilishi mumkin.

Noto'g'ri talaffuz, nutq terapiyasi muammolari. Ko'pincha ushbu muammo maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanmaydigan va uyda tarbiya oladigan bolalarda uchraydi. Chunki jamoada bolalar orasidagi so'zlashuv muloqoti ularning talaffuzi, nutqining ravonligi, so'zlarni ifodalash ko'nikmalarining shakllanishi va takomillashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda 6-7 yoshdagi bolalar nutqni rivojlantirish omillari kattalarning pedagogik ta'siridan qat'iy nazar, bolalarda turli xil nutq qobiliyatlari va muloqot qobiliyatlarining paydo bo'lishi va shakllanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" to'g'risidagi PQ-4312-son qarori.
2. Babaeva D.R. Nutq o'stirish metodikasi (tevarak-atrofni o'rganish materiallari asosida). O'quv qo'llanma. –T.: Fan va texnologiya, 2009, 128 bet.
3. Do'stmuhamedova Sh.A., Nishanova Z.T., Jalilova S.X., Karimova Sh.K., Alimbaeva Sh.T. "Yosh davrlari va pedagogik psixologiya" T.:2013-363 b
4. Гулямова Ш. Ўзбек тили семантик анализаторининг лингвистик асослари: Филол.фан.доктори (DSc) диссертацияси. – Фарғона, 2022. – 281 б.
5. Ядгаров У.Т., Собиров Т.Р., Абдуллаев С.Ф. Роль художественного наблюдения в развитии способностей и задатков в процессе изобразительной деятельности на начальном этапе обучения рисунку. Вестник интегративной психологии. Выпуск 19. г. Ярославль. 2019
6. Davronov I.E. Talabalarning kreativ faoliyatini rivojlantirishda muloqot madaniyatining o'rni. Yangi o'zbekiston taraqqiyot strategiyasi: maktabgacha ta'lim tizimining innovatsion rivojlanish istiqbollari. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari 2023-yil, 17-noyabr